

„БАЛКАНСКО“ И „ЕВРОПЕЙСКО“ ГЛЕДИЩЕ В СПОРОВЕТЕ ЗА ЕЗИКА В БЪЛГАРИЯ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX В.

Джузепе Дел'Агата (Италия)

Изтъкването на примера на другите народи като доказателство за една или друга теза играе важна роля в споровете за езика в България през първата половина на XIX в. Тук нямам пред вид специфичните влияния или типологическите сходства на тези спорове със спорове от подобен род в другите балкански страни, най-вече с тези в Гърция. Имам пред вид конкретните позовавания и паралели, които книжовниците използват, за да поддържат или отхвърлят една или друга теза. Събирането и проучването на тези „цитати“ може да ни подпомогне да вникнем в тогавашния общобалкански научно-филологичен мироглед. Именно проникването в този мироглед би могло да смекчи до известна степен резките антиноми между т. нар. „влияния“ и типологически сходства, присъщи на отделните национални историографии.

В писмото си за събиране на подписи за „Неделника“ Софроний се обръща към заможните българи в Румъния със следните думи: *„Такива книги по простый язык имат и греците, и сербите, и власите, и русите, и други веры, токмо нашите беднии болгари ниимат таковый дар.“* Набелягането на необходимостта от литература по „простый язык“ е толкова по-силно изразено, колкото по-убедителен е примерът на другите народности, които Софроний изброява „центробежно“ от едно чисто балканско гледище: гърци, сърби, румънци (балкански стрикто сенсу), русите (православни като тях) и накрая другите народности (други веры).

Знаменитият Инципит на Рибния буквар (1824): *Когато из перво видях по другите места чи децата начеват да четът на книги, писани по техният язык, познах колко зле струват по нас учителите*“ прекрасно отразява възхищението на младия Петър Берон при срещата му с учебните системи, коренно различни от традиционното наизустяване на псалтира и часослова. В. Пундев, който е изследвал много задълбочено гръцките, сръбските и може би румънските извори на Рибния буквар, подчертава значението, което за Берон е имало следването в Букурещ и още повече в Брашов, намирал се тогава в пределите на Австрийската империя. В Брашов Берон е имал възможност да се запознае с много добре уредените и основани върху модерни педагогически принципи немски, унгарски, румънски и гръцки училища. Това е европейският пример, който би трябвало да се следва и в България („и тия и сичкият вътрешен чин треба да съ като европските, дето учат друг-друго учението“), макар че за момента Берон се задоволява да предложи по-реални и по-постижими нововъведения. Привидната качествена и хронологична изолираност на Рибния буквар в контекста

на българската съвременна култура се обяснява с простия факт, че младият Бейрон е разширил традиционното балканско гледище, преминавайки от заустяването на псалтира в килийното училище, през училището в Котел и Бейската академия в Букурещ до един град, където се провежда модерно „европейско“ преподаване. Това, разбира се, ни най-малко не намалява заслугите на автора на Рибния буквар.

Напълно балканско се явява гледището на Неофит Рилски. Тъй като Неофит е книжовник и монах, съвсем естествено е това гледище да включва интерес към руския език и руската църковнославянска култура. Знаменитото Филологическо предуведомление към неговата Болгарска граматика е своеобразен размисъл върху една желателна бъдеща новобългарска норма и върху нейното отношение към общия облик и към отделните форми на „славенския“, от една страна, и на гръцкия (старогръцки и новогръцки) език, от друга. Разнообразието на диалектните форми например трябва да се регулира, имайки пред вид църковнославянската норма. Знаците за ударение (оксите), които русите, сърбите и другите европейски народи са вече премахнали, трябва да се запазят, защото ги има в гръцкия език. Членните форми, които Неофит енергично поддържа въпреки тяхното отсъствие в църковнославянския, трябва да се приемат освен по други причини и поради това, че съществуват в гръцкия език. Съвпадението между диалектната членна форма -о и гръцкия *ō* кара Неофит да предположи, макар и само като хипотеза, гръцкия произход на българския член. В този случай балканската постановка на това негово разсъждение е особено ясно: „*Сос кой прочее язык соседствует най-много болгарский язык?*“ — пита Неофит и отговаря: „*Явно е, защо сос греческыи и сос турскыи.*“ Оттук е изводът, че членните форми могат да бъдат само от гръцки, а не от турски произход.

Не само езикът, но и езиковата ситуация на съседните народи е използвана от Неофит като доказателство в подкрепа на неговата умерена, славянобългарска ориентация. В Гърция има чувствителна разлика между говоримия и книжовния език: „*Ние видиме това различие и в греческыи язык. Защо, сиреч другояче се говори между простите чловеци, а другояче се пише в книгите.*“

В Русия изговорът не отговаря на правописа: „*Това истото видиме и в российскыи язык. В произношението тиши говорят „хорашо“, но пишат „хорошо“.*“ Що се касае пък до запазването на някои необходими турцизми в новобългарския език, като пример Неофит сочи положението в сръбския: „*Видиме и сербите и до днешен ден да употребляват още некои турски речи.*“ Там, където Неофит определено посочва стратегическата цел, към която трябва да се стреми новобългарският език — за да стане и той един самостоятелен и „*исправен язык*“, — православно-славянският балкански модел отново ясно прозира от начина на изброяването на езичите, които вече са достигнали тази цел. „*Като що е простогреческыи и рускыи, негли и сербскыи, към които веднага се прибавя румънскыи — „каквото що направиха и власите в нашите времена сега“.*

В известното „Окръжно“ писмо на Априлов от 22 октомври 1836 г. гледната точка на автора е вече напълно европейска. Априлов твърди, че новият български език трябва да се обновява и опростява по примера на новите европейски езици. В Гърция Христопулос и Виларас били доказали, макар и с оскъдни на практика резултати, невъзможността да се възкреси един мъртъв език. Поради своето „себелюбие“ („*φιλαυτία*“) гърците не са били последвали примера на италианците. Българският език трябва да се придържа според Априлов към примера на италианския: „*η γλώσσα μας θέλει εἶναι μίμησις τῆς Ἰταλικῆς*“. Що се отнася до предлога „на“ за косвените падежи, Априлов припомня спорове на френски граматисти за предлога „до“.

Гледището на Априлов, търговец и индустриалец, преселил се още като дете в Одеса и учил във Виена — град, пристанище с оживени връзки с цяла

Европа и нейна своеобразна наблюдателница, по обективни причини надраства традиционното балканско гледище.

Полемиката между гръкофилската и русофилската ориентация също може да бъде свързана с една опозиция на балканското в тесния смисъл на думата гледище срещу друго, по-широко гледище, което за наше удобство условно можем да наречем „европейско“. Особено показателни в това отношение са страниците, които Райно Попович в своята Христоития посвещава на причините за хегемонията на гръцкия език и култура в образованието на българската младеж в ущърб на руския и църковнославянския: „Двата тия язици (руският и църковнославянският) в България са мъртви и недействителни.“ Гръцкият, напротив, харесва много на младите: „защо България е неразлучна и соединена са Гречи“. Гръцко е висшето духовенство, на гръцки се сключват търговските сделки, а и в много градове местната буржоазия, „благородни“, както ги нарича Попович, говори и пише на гръцки. Тези страници предизвикват остра критика от страна на Априлов, който в своята „Денница“ пише: „Грекомания! Чистая грекомания! Для народности, однакоже, вредная тем, что в состоянии оставить болгар дремать вечно под умственным игом новогреческой письменности.“ Тези думи от своя страна пораждат реакция у младия Гавриил Кръстевич, който, току-що завърнал се от Париж, пише на любимия си учител Райно: „Хотя да съм еднакво с вас укорен за грекомания, надяя се, обаче, от моите в Парижката Библиотека изследвания, ради старо-българският наш язык, да мога лесно да стоя насреща оному, кого-то праведно мога да укорить за россияния.“ Защитата на гръцката култура от страна на Кръстевич се води от гледна точка, която в тесния смисъл на думата не е вече балканска. След като е учил най-напред при Райно и след това в Цариград, той се записва в Парижкия университет. В едно писмо от Париж от 24 април 1838 г. бившият ученик съветва своя учител Райно да не се поддава на влиянието на Неофит, ако той го съветва да „славянствува“ („να σλαβονίζετε γράφοντε“). По-скоро Неофит е този, който трябва да си отвори очите и да види как пишат европейците: „ἀν ἀνολήη τὰ μάτια του να ἴδῃ τοὺς Ἑυρωπαίους πὼς γράφουσι“. Елинизъмът на Кръстевич се подхранва от романтичния и следромантичния култ към античната и нова Елада, широко разпространен по това време в Европа. Няколко години по-късно в полемика с Цанков Кръстевич ще защити изучаването на гръцкия език с аргумента, че той се изучава и от „най-далечните и най-просвещените народи, като руси, немци, французи, англичяне“.

Чувствително различна е интерпретацията, която Неофит и Райно Попович, от една страна, и Априлов, от друга, дават на споровете по въпроса за езика в Гърция. По повод цитираното вече „окръжно“ писмо, съветвайки приятеля си Неофит да не приема правописните опроставяния на Априлов, Райно Попович променя напълно представената от Априлов картина на езиковата ситуация в Гърция. Неофит трябва да внимава, за да не изпадне в смешното положение на Виларас и на „кораистите“, осмивани от съвременниците им: „ὁπότε καὶ τὰ τοῦ βηλαρά καὶ τῶν Κοραϊστῶν ἀπάντων ἴπδ τῶν ὁμογενῶν τῶν γραικῶν ὑχλευσθήσαν“.

Интересно е да се отбележи, че Попович, който в една първа, неизпратена редакция на писмото си до Неофит, говори (използувайки аргументите на Априлов) за Христопулос и Виларас, в последната редакция на същото писмо приобщава към съдбата на Виларас тази на всички „кораисти“, отъждествявайки по този начин умерената компромисна позиция на Кораис с тази на новаторите радикали. Колко различна е оценката на Априлов за делото на Кораис, личи от ласкавия му отзив за фарса на Ризос Нерулос „Коракистика“ (1813), фарс, в който от десни позиции духовито се осмиват теориите за „атическото разкрасяване“ на Кораис.

Контрастите между новобългарската тенденция на Априлов и „славянуващата“ на Фотинов намират ярко отражение в статиите им, отпечатани в последните броеве на сп. „Любословие“ (1846). И двете статии се спират обширно на въпроса за езика в Гърция. За Априлов този въпрос не е достигнал задоволително разрешение — усилията на Христопулос и Виларас да кодифицират говоримия език „с нови граматически правила“ не са се увенчали с успех, макар че неотдавна Вардалах се е опитал да продължи започнатото от тях дело с издадената от него в Одеса „Новогръцка граматика“. За главен привърженик на говоримия език Фотинов пък счита не друг, а самия Кораис, когото обвинява за появата на многобройни писмени форми, породени от различните местни диалекти. Примерът, който според Априлов гърците би трябвало да следват, е примерът на италианския език — език, който той окачествява като „ровен, гладък и сладък“, докато Фотинов смята, че те трябва да се придържат към старогръцкия и византийския („староелинско речение и църковно“). Според него граматиките на прости език за самите гърци нямат никакво значение (тук отнсно проличава неговото балканско гледище). В най-добрия случай тези граматики биха могли да служат само като чисто практически пособия за чужденците. Според Априлов неразбирането на дълбоките различия между църковнославянския език от руска редакция и старобългарския от страна на българските книжовници се дължи на тяхната изолираност. Те според него са откъснати от европейското гледище (отдалечени от европейските филолози) и не познават последните открития в областта на славистиката — открития, които за Априлов се състоят преди всичко в изследванията на Востоков и в издаденото от него Остромирово евангелие.

За Фотинов победата на архаизиращия език, основан върху класическото и византийско наследство, е положително явление и е посочена от него като пример, достоен за подражание в аналогичната обстановка в България („*тоя прочее жив пример като гледам*. . .“). Фотинов изказва ясно предпочитанието си към граматиката на Авраам Мразович, която в същност е граматика на „*църковное наречие*“. Прибавяйки към отзвучаващото вече съзнание за православна културна общност елементи на новозараждащия се панславизъм на романтизма, Фотинов отправя прочувствен зов към православните славяни да се обединят отново в „*соглашение и истое наречие*“. Докато Априлов високо цени Вуковите реформи, Фотинов смята за тежка беда откъсването на новосръбския език от православната езикова общност, поради което българите вече не могат да се разбират със сръбските си братя. Така, непризнавайки нуждата от новосръбски и новобългарски език, Фотинов в пълно противоречие с естествения ход на историята мечтае за едно възвръщане към църковнославянския език като общ език на православното славянство.